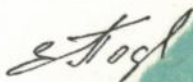


ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ПОДОЛЬСЬКА

Єлізавета Ананіївна



АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ:

методологічні проблеми соціологічного  
аналізу

22.00.01- теорія, методологія і  
історія соціології

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня  
доктора соціологічних наук

Харків - 1992

Дисертація виконана  
Харківського фармацевтичного інституту

ЛНБ України ім.В.Стефаника



00819713 (Т)

Офіційні опоненти: докт  
професор Московського державного  
університету

**БАРУЛІН В.С.**

доктор філософських наук,  
професор Уральського  
державного університету

**КОГАН Л.Н.**

доктор соціологічних наук,  
професор Харківського інституту  
внутрішніх справ

**БАЧІНІН В.А.**

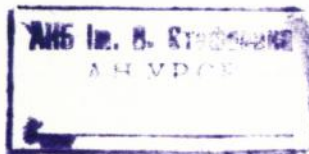
Ведуча організація: Київський державний університет  
ім. Т.Г. Шевченко

Захист відбудеться 3 листопада 1992 року о 15<sup>15</sup> год.  
на засіданні спеціалізованої ради Д 053.06.05 по захисту  
дисертацій на здобуття вченого ступеня доктора соціологіч-  
них наук при Харківському державному університеті  
ім. О.М. Горького /310077, м. Харків, пл. Свободи, 4,  
ауд. 4-65/.

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій  
бібліотеці Харківського державного університету

Автореферат розіслано *2 жовтня* 1992р.

Вчений секретар  
спеціалізованої ради *Бакіров* В.С. Бакіров



## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження зумовлена новизною і динамізмом змін у сучасному світі, реформуванням усіх сфер нашого суспільства. Політичні, соціально-економічні, науково-технічні та культурно-духовні аспекти діяльності суспільства сьогодні як ніколи функціонують та розвиваються як єдине ціле.

Комплексність, системність, цілісність та пов'язана з ними інтегративність стають невід'ємними компонентами нового стилю мислення, які повніше всього відображують його своєрідність. Всесторонній аналіз всієї гами сучасних явищ та процесів у їх суперечливій єдності та різноманітності форм являють собою актуальну задачу, важливу не тільки в суто світоглядному та методологічному, але і в практичному плані.

Відмічається надзвичайна напруженість зв'язків усередині системи та концентрування проблематики навкруги її логічного центру "людина - світ її цінностей". Головним системоутворюючим фактором, метою такої системи є людина, яка постає також у своїй цілісності. Вона є головною метою, внутрішнім масштабом усіх процесів і явищ. При цьому кожний індивід виступає носієм якісних характеристик системи, до якої він належить. Ці характеристики виявляють себе "зовні" опосередковано активністю людини, яка являє собою суб'єкт-об'єктну діяльність, спрямовану на підвищення рівня організованості системи. Звичайно, задача створення саморегулюємої, самовідтворюючої соціальної системи, яка стимулює активність особи і обумовлюється цією активністю, нездійснена без вивчення смисложиттєвих цінностей, ціннісних орієнтацій і людини, і суспільства в цілому.

Необхідно говорити про нове наповнення загальнолюдських цінностей, внесення у них змісту, яке відповідає інтересам людства в цілому і інтересам окремої людини. Сьогодні суспільний прогрес визначається станом людини, її здоров'ям, довголіттям, соціальним самовідчуттям, подоланням відчуження та безвихідь у розвитку особи, адже людина була і залишається "міром усіх речей". Проблема

людини - піднесення особи як свідомого, активного суб'єкта соціальної та політичної практики. У ході оновлення суспільства зростають не тільки можливості удосконалення особи, але й необхідність її включення у рішення конкретних соціальних задач.

Проблему людини не можна редуплікувати до проблеми виживання, оскільки вона пов'язана з проблемою виявлення цілей, інтересів, прагнень окремих людей і всього людства як цілісної системи. Тому однією з актуальних проблем стає поєднання системних досліджень і ціннісно-нормативних підходів до розробки методологічних питань аналізу діяльності людини.

Сьогодні проблема цінностей вийшла за рамки наукового і філософського людинознавства і виявилася у найвищій мірі життєвою проблемою, бо під сумнів поставлено саме існування людини та її цивілізації. Ніколи ще системи цінностей, яким слідують людство, держави, нації, соціальні групи, індивіди не виступали такими факторами їх розвитку, від яких у значній мірі залежить не просто зміст і напрямок людської історії, але і те, чи буде ця історія мати продовження чи вона обірветься. Проблема цінностей сьогодні має прямий вихід до глобальних проблем.

При збільшенні антропогенного навантаження на оточуюче середовище, поглибленні суперечностей між еволюційно-генетичними можливостями людей і середовищем їх життя призводить у теперішній час до того, що адаптивні спроможності суспільства можуть виявитися вичерпаними. Необхідна ціннісна регуляція діяльності відносно мети і засобів. У даному контексті оціночний підхід як співвідношення своєї діяльності з навколишньою дійсністю має важливе методологічне значення, оскільки без зміни ціннісних орієнтацій цивілізація не спроможна вижити.

Сьогодні з усією гостротою перед наукою стоїть завдання розвитку логіки і методології систематичної оптимізації взаємовідносин людини і навколишнього середовища. Оскільки наукові знання поліфункціональні, їх застосування може бути і на користь, і на шкоду, то подальший розвиток науки повинен контролюватися усіма цінностями культури.

Оскільки активність людини сама по собі може бути і конструктивною, і деструктивною, то адекватна постановка і вирішення проблем активізації творчих потенцій людини, створюючої, а не руйнівної її активності, посилення її моральної та суспільної відповідальності може забезпечити умови для подальшого прогресу людства.

Наше суспільство особливо потребує ціннісного мислення, переходу від наукової констатації та каузального пояснення до пізнання того, що "повинно бути", що значуще, необхідне. Такий розгляд об'єкту не тільки як предмету пізнання /виявлення "суттєвого"/, але і як предмету людської дії /встановлення "належного"/ відповідало б вимогам гуманізації людини і світу.

Демократизація нашого суспільства, перехід до ринкових відносин і другі нові явища дійсності суттєво змінюють всю соціальну ситуацію становлення особи. Для адекватного пізнання цього процесу необхідно рішення ряду методологічних питань. Проблема вивчення і розробки ціннісного підходу як засобу аналізу реальних процесів соціального життя, культури і світогляду має практичний вихід у сферу управління суспільними процесами, в процес вироблення оптимальних орієнтацій особи. Саме аксіологічний аспект проблеми діяльності складає той стрижень, який об'єднує всі смисложиттєві орієнтації у світі, є тією стороною, якою ми зможемо влитися у світове суспільство, повернутися у лоно людської цивілізації.

Ступінь розробки проблеми. Проблема діяльності людини багатомірна, досліджується у різноманітних планах, поки що теоретично нерідко недостатньо пов'язаних між собою.

Нині одним з найважливіших напрямків синтезу гуманітарних, природничих і технічних наук стають методи системних досліджень. Використання інструментарію системної методології спрямовано на пізнання суті складних проблем діяльності людини, а також націлено на створення адекватних засобів ефективного керування даним об'єктом. У філософському і загальнонауковому плані питання системного підходу дістали відображення у працях І.В. Блауберга, Д.Д. Гвішіані, І.Б. Новіка, В.С. Тяхтіна, Б.Г. Юліна,

Э.Г. Юдіна та інших. Системним категоріальним розробкам приділяли увагу В.С. Барулін, Г.Є. Глезерман, С.І. Гончарук, А.М. Кочергін, К.Х. Момджян, Ю.К. Плетніков, В.П. Тугарінов, О.К. Уледов та інші.

Для більш глибокого обґрунтування проблем самоцінності людини, загальнолюдських цінностей, смислу історичного процесу автор використовував праці Арістотеля, Б.Спінози, Т. Гоббса, П. Гольбаха, К. Гельвеція, Ф. Буонаротті, В.В. Берві-Флеровського, М.А. Бердяєва, Іванова-Розумника, В.С. Соловйова, П.О. Сорокіна, М.Г. Чернишевського та інших мислителів.

Теоретичному обміркованню проблеми сприяло вивчення праць М. Вебера, В. Віндельбанда, І. Джемса, Б. Дюркгейма, Г. Гегеля, І. Канта, М. Мід, Д. Мур, Ф. Ніцше, Г. Ріккєрта, Дж. Сантаяни, Г. Спенсера, Тейяра де Шардена, М. Шелера та інших.

У монографічних дослідженнях аксіологічні аспекти проблеми діяльності аналізуються під кутом зору проблеми соціальної активності /Є.О. Ануфрієв, Г.С. Ареф'єва, В.І. Астахова, Л.В. Ніколаєва, спілкування /Л.П. Бусьва, І.Вітан'ї, В.С. Грехн'ов/, культури /В.А. Бачинін, О.В. Боголюбова, П.М. Ершов, Л.Н. Коган/, досліджуються у зв'язку з проблемою ідеалу /Є.В. Осічнюк, Є.М. Пен'ков, О.С.Ципко/, мотивів /В.Г. Асєєв, Х. Хекхаузен/, крізь призму соціально-філософських аспектів проблеми суспільного виробництва /Є.Г. Бородин, В.І. Толстих/.

Вирішуючи завдання по теоретичному осмисленню процесу формування людини, суспільствознавці та природодослідники вивчали взаємозв'язок об'єктивних і суб'єктивних факторів формування свідомості /Б.Г. Анан'єв, Г.С. Батішев, Л.С.Виготський, С.Л. Рубінштейн, Є.В. Шорохова/, біологічних передумов становлення особи /Д.І. Дубровський, О.М. Леонт'єв, О.В. Мерлін/. У психологічній літературі проаналізовано роль психологічних факторів процесу формування індивідуальних особливостей особи /К.О. Абульханова-Славська, О.Г. Асмолов, В.М. М'ясищев, Б.Г. Паригін, П.В. Симонов, О.К. Ковальов/.

У значній мірі досліджена проблема соціальних детер-

мінацій особи, дано аналіз її як єдності діяльності, суспільних відносин і свідомості / Л.П. Буєва, А.К. Мамардашвілі, М.В. Попов, Н.І. Черниш та інші/. Особливе місце приділялося ролі потреб, інтересів, цілей у розвитку свідомості /Л.І. Божович, М.С. Каган, Д.Н. Узнадзе та інші/

Обміркуванню ролі ціннісного підходу у науковому пізнанні сприяли праці сучасних болгарських, угорських, польських, німецьких дослідників І. Бардова, О. Вайнбергера, Г. Вінтера, К. Весселя, С. Відершіля, В. Крамера, З. Машького, Н. Неновські, М. Полані, Ст. Попова, В. Проданова, Т. Чакрова та інших.

Ціннісний підхід у науковій літературі визначається у зв'язку з:

- потребами / О.В. Бернацький, В.О. Василенко, В.В. Гречаний, М.В. Іванчук, Ю.М. Міхневич/;
- нормами /В.В. Байлук, В.О. Блюмкін, Л.В. Максимов, Є.М. Пеньков/;
- метою /В.Є. Давидович, Л.Н. Коган /.

Разом з тим у літературі, присвяченій ціннісному підходу, не розкривається достатньо його роль як методологічного поняття у реальному процесі практики і пізнання, не досліджується в повній мірі ціннісний підхід як один з важливих аспектів будь-якого виду людської діяльності, який виступає як специфічна детермінанта.

В останні роки серед суспільствознавців значно посилюється інтерес до проблеми потреб, про що свідчать праці М.В. Дьоміна, О.Г. Здравомислова, М.В. Іванчука, Є.Г. Куделіна, О.В. Маргуліса, О.І. Самсіна. Проте увага дослідників нерідко зосереджена саме на понятті потреб, їх об'єктивній характеристиці, їх розвитку безвідносно до конкретного носія-людини. Як правило, мова йде про підвищення потреб, формування розумних потреб. Суб'єктом потреб виступають цілі групи, а не окрема реальна людина, чий потреби часто залишаються у затінку. У величезній кількості літератури з проблем особи /праці В.М. Бессонова, Г.Г. Квасова, С.М. Ковальова, Ф.І. Міношева, Г.Л. Смирнова та ін./ потреби особи, на превеликий жаль, посідають незначне, підпорядковане місце.

У трудах О.В. Бернацького, Г.М. Гака, Г.Є. Глезермана, М.В. Дьоміна, О.Г. Здравомислова, В.Н. Лавриненко, В.С. Ліпницького, А.Т. Ханіпова дано теоретико-методологічне та загальносоціологічне обґрунтування розробки категорії інтересу у сучасному науковому пізнанні, досліджено взаємозв'язок законів суспільного розвитку і інтересів, роль інтересів у детермінації діяльності людини. У той же час доцільно поширити дослідження провідних тенденцій у перегрупованні інтересів у ході реформування суспільства, вивчити ціннісні детермінанти як активності, так і пасивності особи, інфантильності, а також причин девіантної, злочинницької поведінки.

Актуальність ціннісно-оцінкової проблематики достатньо очевидна у загально-теоретичному плані в тому розумінні, що оцінка є необхідною умовою людської діяльності. Розробкою цих проблем активно займаються В.С. Бакіров, Ю.Н. Гранін, Б.О. Кислов, О.М. Коршунов, В.П. Фофанов. В той же час нерідко складається така парадоксальна ситуація, коли дослідження світогляду, форм суспільної свідомості здійснюється поза межами аналізу їх ціннісно-оцінкової природи.

Аксіологічна проблематика конфігурується зараз з дослідженнями і гносеологічного, і методологічного, і соціологічного характеру. У працях Е.В. Соколова, В.С. Бакірова, В.Л. Оссовського, І.М. Попової, М.Х. Тітми, В.М. Шубкіна, В.О. Ядова, О.О. Якуби порушується проблема орієнтації особи у конкретно-соціологічному аспекті /професійна орієнтація, орієнтація на вибір культурних цінностей, з приводу спілкування/.

Дослідження проблематики активності особи містить ні і великі резерви невикористаних можливостей. Наприклад, ці резерви можуть бути знайдені під час розгляду реальних мотивів при аналізі діалектики особистого і суспільного буття людини, при дослідженні такого феномену як менталітет, у межах проблеми втілення ідеалу і пов'язаних з цим процесів реальних суперечностей особистого і суспільного розвитку, форм виявлення аморальної, асоціальної поведінки. Необхідна розробка методології дослідження мотивів відхиляючої поведінки у світі злочинів, у середовищі хуліганів,

наркоманів, повій.

На жаль, надто замало ужито теоретичних спроб вивчити сутність соціальної пасивності, проаналізувати її витoki, запропонувати реальні шляхи подолання цього явища. По суті проблема пасивності залишалась у затінку, або її вивчення завершувалось вказівкою на недоробки сім'ї, школи, прорахунки у ідейно-виховній роботі.

Набутий теоретичний і методологічний багаж у дослідженні аксіологічних проблем діяльності людини, факторів підвищення активності людини потребує своєї конкретизації на базі конкретно-соціологічних досліджень. З цією метою автором проведено дослідження мотивів трудової активності робітників Білгородського вітамінного комбінату /1981-1986рр./, ефективності використання людського фактору у керуванні підприємством з метою інтенсифікації виробництва /1988р./, ціннісних орієнтацій онкологічних хворих /1990р./, негативних процесів у студентському середовищі /1986-1990р.р./ та інше.

У цілому до теперішнього часу з ціннісної проблематики вже накопичилось чимало плідних розробок, які допомагають з'ясувати сутність, специфіку і функції ціннісного підходу до дійсності. Разом з тим потрібен більш глибокий теоретичний і емпіричний аналіз ціннісного підходу, який є смисло-виявляючим, та цілеспрямовуючим механізмом, котрий обумовлює смисл та орієнтацію діяльності людей. Актуальність, складність та недостатня розробленість методологічних питань дослідження діяльності, аксіологічного аспекту цієї проблеми зумовили вибір теми. Вивчення праць зазначених авторів дозволяє виявити ті аспекти проблеми, які не одержали достатнього висвітлення, і визначити напрямок і ціль наукового пошуку, а також поставити дослідницькі завдання.

Мету даного дослідження становить теоретико-методологічне обґрунтування ціннісно-орієнтаційної моделі діяльності і побудова її на рівні загальносоціологічної теорії з її послідуючим виходом у практику конкретно-соціологічних досліджень.

Для досягнення поставленої мети знагодилися вирішити наступні дослідницькі завдання:

- виявити основні функції ціннісних орієнтацій, роль цінностей у становленні менталітету, їх взаємозв'язок з творчістю та свободою як основними характеристиками діяльності людини;

- розкрити можливості комплексного, системного, діяльнісного підходів у дослідженні соціальної активності особи, виробити понятійний апарат функціонально-динамічної активності, виявити диспозиційну структуру, характер взаємозв'язку структури і динаміки особи у процесі її становлення;

- визначити місце ціннісно-оцінкового підходу в оволодінні дійсністю, уточнити його своєрідність та взаємодію з пізнавальним підходом, вяснити сутність цінностей як соціокультурного та історичного явища, у якому діалектично поєднуються соціальний та особистий, емоційний та раціональний, свідомий та несвідомий аспекти і реалізується єдність належного та існуючого;

- виявити детермінуючі фактори діяльності, розглянути взаємозв'язок та взаємодію усіх ланок соціальної детермінації, співвідношення об'єктивних засад і суб'єктивних факторів їх формування і реалізації; розкрити роль цінностей у механізмі відчуження та можливості його подолання у сучасних умовах;

- виявити роль типологічного підходу для аналізу ціннісних орієнтацій особи, розкрити особливості їх генезису і їх функціонування як елемента внутрішньої структури особи, як фактора, який зумовлює її спрямованість, соціальну активність;

- узагальнити результати соціологічних досліджень взаємозв'язку ціннісних орієнтацій особи з її соціальною активністю, залежності орієнтацій від професійних, вікових і других характеристик; розкрити діалектику трудової діяльності і самовизначення особи;

- виробити теоретико-методологічні засади розвитку соціальної активності як головної категорії соціології, визначити її критерії і тенденції розвитку у сучасних умовах, розкрити сутність і структуру соціальної активності, її детермінованість потребами, інтересами, ціннісними

орієнтаціями людини;

- виявити причини пасивності, становлення вузького істичних інтересів, девіантної та злочинницької поведінки.

Рішення цих завдань здійснюється дисертантом у межах філософсько-соціологічного аналізу проблеми.

Методологічну основу даного дисертаційного дослідження складають світоглядні принципи матеріалізму, детермінізм, системний підхід, а також цілий ряд загальнонаукових методів-сходження від абстрактного до конкретного, аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація та таке інше.

Великий вплив на становлення авторської концепції мали ідеї М. Мід про міжпоколінну трансмісію культури, Е. Фромма про сутність людини як тотальність внутрішніх потенцій, Е. Олденквіста та М. Клема про діалектику індивідуалізму та комуналізму, програма "матеріальної етики цінностей" М. Шелера, його вчення про "апріорні рангові відносини між модальностями", ідеї Ф. Ніцше про "високі" і "сильні" потреби, класифікація потреб, яку дали Г.Гегель та Ф.М. Достоевський, погляди В.В. Берві-Флеровського та Іванова-Розумника відносно перспектив розвитку людини і суспільства та багаті інші ідеї вітчизняних та закордонних авторів, які допомагають обмірковувати аксіологічні аспекти діяльності.

Емпіричну базу дослідження ціннісної проблематики склали досвід підготовки та проведення теоретико-прикладних соціологічних досліджень та емпіричні дані про ціннісні уявлення, мотиви і поведінку, одержані соціологічною групою Харківського фармацевтичного інституту під керівництвом або при участі автора дисертації.

Наукова новина дисертаційного дослідження полягає:

- в обґрунтуванні ролі ціннісного підходу як важливого аспекту будь-якого виду людської діяльності, який є її специфічною детермінантою;

- в поєднанні діяльнісної та ціннісної методологічних парадигм у підході до вивчення особи, комплексного, системного та ціннісного підходів у дослідженні діяльності;

- у розкритті детермінуючих факторів соціальної

активності, виявленні її джерел, можливостей екстенсивного і інтенсивного розвитку потреб;

- у виявленні основних типів осіб в залежності від їх ціннісної потенціальності і визначенні на цій основі тенденцій у розвитку суспільства;

- у розробці методологічних принципів дослідження мотивів девіантної, відхилюючої поведінки, ескейпізму;

Результатом проведеного дослідження стали наступні положення, які претендують на наукову новину та являють собою певний внесок у розробку методологічних проблем дослідження діяльності особи. У найбільш стислому вигляді вони можуть бути сформульовані наступним чином:

- Діяльність розглядається як пояснювальний принцип, який виявляє універсальну характеристику людського відношення до навколишнього світу. Але для розуміння самої діяльності доцільно вивчати її за допомогою ціннісного підходу, з урахуванням специфіки мотивуючих поведінку людини та організуючих взаємовідносин між людьми потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій. Доцільне поєднання діяльної та ціннісної методологічних парадигм у підході до вивчення особи. Змістове розгортання діяльної структури потребує поєднання діяльного принципу з культурно-ціннісним аспектом дослідження.

- Аналіз ціннісного підходу у зв'язку з категорією діяльності дозволяє обмірковувати значення одержаних знань для людини і суспільства, розкрити взаємну обумовленість та внутрішній зв'язок аксіологічних і практичних аспектів процесу пізнання та діяльності. Ціннісному підходу належить чільне місце у формуванні взаємного зв'язку пізнання і практики, у впливі на пізнавальну та практичну діяльність людини. Таким чином, ціннісний підхід особи до дійсності пов'язаний з її діяльністю, формується на засадах її потреб і інтересів, отже у межах ціннісного підходу виявляється значення, цінність об'єкта, його властивостей для людини і її діяльності.

- В особистій структурі цінностей, їх ієрархічній впорядкованості відбувається взаємодія індивідуального і суспільного, перехід соціального в суто активність людини.

Потреби складають ту реальну підставу, на якій формуються інтереси особи. Потреби та інтереси детермінують допільну діяльність свідомості, втілюються у системі мотивації, закріплюються в установках і ціннісних орієнтаціях особи, які обумовлюють напрям діяльності, її соціальну активність. Ціннісна орієнтація - утір ідейно-цільового плану, який має організуючий, регулюючий та направляючий характер, включає когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. Вона являє собою один із фундаментальних компонентів менталітету, який розкриває багатство складових людської більшості. Менталітет складається століттями з накопичення традицій, цінностей, переваг, переконань, оцінок, заперечень і тому подібного. Це глибинне, особисте ядро людини, народу, яке детермінує їх ставлення до світу, їх творчість, свободу, відповідальність.

- Зв'язок людини і суспільства описується завдяки діяльності, духовності та колективності /сумісність і комунікативність/. При взаємодії людини і суспільства від етапу до етапу зростає активність, ініціатива, діяльність наповнюється особистим змістом та значенням. Цінності відіграють рішучу роль у діалектиці активності та самоактивності, "програмування" та "самопрограмування". Детермінація зовні /історичні, соціально-економічні системи, форми діяльності, спілкування /і детермінація "із-внутра"/ фізіологічні, генетичні, підсвідомі передумовленості / є привнесеними зовні в нашу свідомість. Внутрішня детермінація виявляється у вигляді "слабких полів" самодетермінації, які включають перш за все ціннісні орієнтації. Саме вона визначає індивідуальну відповідальність людини за свої вчинки, свідомість, мислення, долю, історію.

-На основі притаманних людині потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій та характерних для неї засобів самовиявлення та самоствердження можливо виділити типи осіб: "подвижники", "застійники", "споживачі", "гармонійна особа". Це дає можливість виявити тенденції розвитку суспільства і визначити причини таких явищ як бюрократизм, корпоративність, мафіозність, клановість.

- Інтенсивний шлях розвитку потреб базується не на появі якісно нових потреб, а на їх "перегрупуванні", "центруванні" одних навкруги других, які соціально більш масштабні та морально більш високі. Цей шлях забезпечується активністю особи з притаманними їм моральною мотивацією та саморегуляцією. "Нижчі" не відкривають доступу до потенціалу особи, її активності. До творчості доцільно йти не через зростаючі матеріальні потреби, заохочення, а через "перегрупування" цінностей.

- Ігнорування інтересів і потреб робітників, виключення їх ціннісних орієнтацій із системи оптимального функціонування виробництва обумовлює імовірність безвихідного розвитку процесів, призводить до ситуації "хибного кола". Вихід бачиться у підвищенні зацікавленості робітника у своїй діяльності, що можливо завдяки розвитку власності та ліквідації відчуження. Економічна система може одержати реальний імпульс через потреби і інтереси людини.

- Логіка "потребового редукціонізму" у дослідженні причин девіантної, злочинницької поведінки, ескейпізму може бути подолана розумінням мотивації як нового синтезу смислотвірчих цінностей та системи об'єктивних вимог суспільного життя. Вивчення ціннісних орієнтацій дає ключ до виявлення дефектів соціалізації злочинця, визначення причин мотивованої пасивності.

- Побудова самовідтворюючої суспільної системи, яка стимулює самоактивність та визначається нею, можлива лише при неодмінній регуляції системою цінностей культури, суспільства, людини, з урахуванням особливостей їх менталітету як глибинного, особистого ядра.

#### Теоретичне та практичне значення роботи.

Висновки дисертаційного дослідження аксіологічного аспекту діяльності були використані автором в ході роботи над плановими республіканськими темами, які виконувалися кафедрою суспільних наук Харківського фармацевтичного інституту з 1980 року. Положення дисертації використовувалися при читанні спецкурсів "Людина та світ її цінностей", "Соціологія діяльності", "Соціальна антропологія", в учбо-

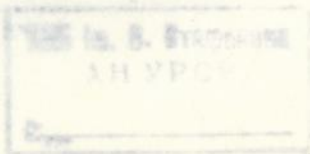
вих лекціях з соціології та соціальної філософії.

Одержані результати розширюють методологічні принципи та збагачують теоретичні орієнтари для подальшого соціологічного аналізу активності особи, світу її цінностей.

Матеріали дисертації можуть бути використані для поглиблення досліджень ціннісної проблематики у соціології, вирішення соціологічних проблем, пов'язаних з ціннісним підходом до вивчення соціальної дійсності, уточнення специфіки і функцій ціннісного підходу у соціологічному пізнавальному процесі. Обґрунтовані у дисертації теоретико-методологічні положення і методичні розробки можуть мати значення для подальшого розвитку методології соціологічного пізнання, емпіричного вивчення ціннісної проблематики у соціології, під час пошуку ефективних форм і методів виховної роботи, які спираються на точне урахування потреб кожної людини, її соціальних орієнтацій, інтересів груп, націй і таке інше. Положення і принципи, розроблені у дисертації, можуть укласти методологічну основу конкретних соціологічних методик дослідження мотиваційної сфери діяльності особи.

Апробація роботи. Під час написання дисертації окремі її розділи обговорювались на наукових семінарах кафедри суспільних наук Харківського фармацевтичного інституту, кафедр соціології та філософії Харківського державного університету, на докторантському семінарі інституту підвищення кваліфікації при Московському університеті, у соціологічній лабораторії при кафедрі етики, естетики і історії культури Харківського політехнічного інституту, висвітлювались у виступах на багатьох всесоюзних та республіканських конференціях. Основні положення дисертації відображені у чотирьох монографіях та 20 статтях і тезах. Позитивний відгук на монографію надрукований у журналі "Соціологічні дослідження", №6, 1992р..

Структура дисертації. Мета і завдання дослідження, його зміст та концептуальна основа визначили структуру дисертації: вступ, п'ять глав, висновок /3.65 стор./, список літератури з 405 найменувань.



## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі відмічено актуальність теми, сформульовано мету та завдання дослідження, охарактеризовано стан, ступінь розробки проблем, виділено головні моменти, які складають своєрідність та наукову новизну результатів, одержаних у даній роботі, підкреслено їх практичне значення.

У першій главі - "Передумови дослідження аксіологічного аспекту діяльності" - знайшли відображення основні положення комплексного, системного підходів до аналізу людини, виявлено можливості використання діяльнісного підходу, розкрито зміст понять "людина", "діяльність", "активність", "поведінка" стосовно ціннісних детермінант активності, виявлено їх методологічні функції в пізнанні соціальних явищ.

В § 1 - "Роль діяльності у процесі гуманоонтогенезу" - відмічається, що людина у своєму індивідуальному розвитку і існуванні являє собою універсум. Пізнання всіх сторін і можливостей розвитку його є нескінченний процес. Але, прозирнувши більш глибоко у суть людської індивідуальності та суб'єктивності, можна через те побудувати теоретичні передумови для підвищення працездатності та зацікавленості індивідуума, покращення його самопочуття, розширення меж його пізнавальних здібностей, підтримки у самовизначенні і самореалізації, посилення його відповідальності перед суспільством та самим собою.

Людина розглядається у дисертації як жива істота, способом життєдіяльності якої є матеріальне виробництво, а також відтворення системи суспільних відносин, яка свідомо, цілепрямовано перетворює світ та саму себе для забезпечення свого існування, функціонування та розвитку. Звідси випливає, що сутність людини реалізується завдяки діалектиці потреб та дійсності. У процесі пізнання та перетворення світу людина зростає до усвідомлення об'єктивних зв'язків, законів, тенденцій розвитку навколишнього світу, своєї особистої суті. Все це стає передумовою її творчої, плідної діяльності, у якій потреба у свободі стає важливішою умовою життя людини.

Важливим методологічним базисом у вивченні онтогене-

тичного становлення людини є філософська теорія розвитку, оскільки саме він складає принцип існування індивідуума. Поняття "активність" належить до найбільш загальних психо-моральних принципів матеріалістичної теорії розвитку. Воно вказує на дійсне джерело творчої основи у саморозвитку матеріального світу. Сутність людської активності відображається, звичайно ж, не у пристосувальній, а в перетворювчій функції. Діяльність виступає як соціальна форма виявлення творчої активності людини.

У зв'язку з необхідністю комплексного і динамічного способу розгляду індивідуальності людини автор вважає за перспективне визначення процесу розвитку індивідуального людського організму поняттям "гуманоонтогенез".

Міждисциплінарний підхід до вивчення людини дозволяє розглядати її як соціально інтегровану, відкриту, саморегульовану, багаторівневу живу систему, яка постійно прагне до збереження цілісності, сталості, надійності і здатності до прогресивного розвитку. Філософська основа, яку дає соціальна філософія, теорія пізнання, діалектика, доповнюється в роботі філософською інтерпретацією тієї інформації, яку дає біологія людини, психологія, соціальна психологія і т.д. Багатомірна цілісність людини знаходить адекватне категоріальне відображення завдяки теорії діяльності.

Людина - складна багаторівнева система, у якій виділяються взаємопроникаючі, взаємообумовлюючі. один одного рівні: структурний, функціональний, психічний, свідомий, поведінково-діяльнісний. Поведінко-діяльнісний рівень свідомості, який виник під впливом трудової діяльності людини, накладає свій відбиток на всі інші рівні живої системи. Саме системне дослідження дозволяє по-новому підійти до розробки проблем поведінки та діяльності особи. Людина, являючи собою систему, знаходиться у різноманітності зв'язків і взаємодій з оточуючим середовищем. Виділяючи та опановуючи тією чи іншою взаємдією, вона тим самим пізнає і перетворює у відповідності з особистими інтересами цю оточуючу, грань, властивість, якість реальності, з якою вона взаємодіє.

Методологія системного підходу визначила виділення двох структурних зрізів діяльності: 1/ відтворення внут-

ІНСТИТУТ ІМ. В. СТУДЕНКА  
АН УРСР

рішніх конституюючих елементів діяльності стосовно її цільової саморегуляції і 2/ диференціація змісту, її виявлення "зовні", тобто у плані суб'єкт-об'єктного відношення. Кожен з них виконує свою евристичну мету: перший - виявити спонукальні та регулятивні механізми, а другий - інтегрувати у системній моделі історично сформовану різноманітність видів і форм діяльності людини.

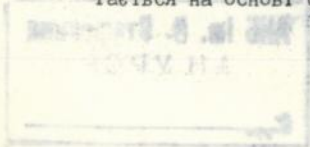
Внутрішній світ людини виступає, як самоцінність, яка надає неповторну для кожної людини значущість, зміст усіх її проявів. При дослідженні соціальної визначеності людини використовується "двомірний підхід", який дозволяє розглядати людину у єдності двох аспектів: змістовного /суттєві сили/ та формовизначального /соціальний статус/. Протириччя між ними у реальному житті знімаються опосередковано ціннісним відношенням, переходом об'єктивного у суб'єктивний світ особи. Людина не просто сприймає свою соціальну визначеність, а надає їй особистого змісту.

§2 - "Діяльність як доцільна активність суб'єкта" - присвячений з'ясуванню категоріального статусу поняття "діяльність". Діяльність розглядається як пояснювальний принцип, який виявляє універсальну характеристику відношення людини до навколишнього світу. Це універсальний, необхідний засіб існування і розвитку людини. Він включає в себе матеріально-практичні і інтелектуальні операції, соціальну та біологічну взаємодію з оточуючим середовищем. Саме в діяльності людина визначає своє місце в житті, стверджує свою суспільну природу, виявляє себе як творця, вільна індивідуальність. За межами діяльності немає людини, немає творення, самореалізації.

Велику методологічну цінність має виділення двох аспектів в інтерпретації діяльності: суто людської активності та активності живих систем. Це дозволяє наголосити у визначенні діяльності на наступних моментах:

- за своїм змістом діяльність являє собою процес предметно-перетворюючого, практичного освоєння людиною об'єктивного світу;

- в залежності від засобів регуляції діяльність розгортається на основі свідомо визначених цілей, на засадах со-



ціально детермінованих потреб особи;

- відносно засобів здійснення діяльність являє собою універсально-творчий процес, продуктом якого є сама людина та світ її відносин, її культури.

У своїй єдності всі види соціальної діяльності-матеріальної і духовної - утворюють складну ієрархічно організовану систему, яка забезпечує задоволення історично створюваних потреб, як суспільних, так і індивідуальних. Сукупна діяльність індивідів є, таким чином, засобом буття суспільства, його самоорганізації, відтворення та розвитку.

Детермінація діяльності являє собою зумовленість вчинків і дій зовнішніми і внутрішніми факторами. Неможливо досить вичерпно описати діяльність як єдність зовнішнього і внутрішнього, якщо не приймати до уваги специфіку потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, які мотивують поведінку людини, організують взаємовідносини людей. Діяльність саме і є той "канал" зв'язку, через який зовнішній світ впливає на людину, стає надбанням суб'єктивного "Я", а внутрішня природа людини опредмечується, сприяючи самостверженню особи.

Діяльність-це ініціююча, генеруюча ланка в складному внутрішньому механізмі детермінації сенсу і спрямованості суспільного розвитку. Принцип детермінізму спирається на діяльність, виходячи з того, що в суспільному житті ніщо не відбувається без діяльності людей. Всі зміни і в цілому розвиток суспільства суть в кінцевому рахунку результат соціальної активності, спрямованої на досягнення свідомо поставлених цілей.

Стрижнем дослідження діяльності, який визначає її концептуальну єдність, автор вважає ідею про її діалектичне протиріччя, оскільки її джерелом і змістом є функційні суперечності між природним і соціальним, суб'єктивним і об'єктивним, усвідомленим і неусвідомленим, свободою і необхідністю. Порождена в результаті суперечностей внутрішня напруженість одержує вихід у розвитку діяльності. Виникнення, зростання, розгорання і вирішення протиріч, повтор цього циклу на новій основі-рушієне джерело діяльності.

Розуміючи під діяльністю доцільну активність суб'єкта, спрямовану на об'єкт, ми вичленяємо в ній три основні елементи: суб'єкт, який виявляє активність; об'єкт, на який вона спрямована; сама активність як стан. Автор обгрунтовує, що третій компонент знаходить свій прояв в трьох різних формах діяльності: практично-перетворюючій, теоретико-пізнавальній і ціннісно-орієнтаційній. Кожна з вказаних форм характеризується не лише діяльністю свідомості, але й ступенем усвідомлення значення певного явища в житті людини, суб'єктивним встановленням його цінності.

Якщо активність—це внутрішньо детерміновані прояви матерії, то діяльність—це активність, внутрішня детермінація якої має соціокультурний характер. Автор співвідносить ці категорії як сутність і спосіб існування. Активність виступає як родове поняття у визначенні діяльності. Поняття ж "поведінка" фіксує лише діяльність, спрямовану зовні, зовнішні дії. Її можна визначити як зовні спостережувану послідовність дій. Ці категорії мають важливе методологічне значення для вирішення проблеми місця і ролі людини в детермінації суспільних процесів, дослідження аксіологічних аспектів людського буття.

§3 - "Методологічна функція категорії діяльності у історично-філософському аспекті" - це визначення дійсної багатозначності функцій, які виконує поняття "діяльність" у науковому пізнанні. Діяльність виступає як пояснювальний принцип, як філософсько-методологічне поняття яке служить основою пояснення цілого ряду явищ у соціальній реальності. Узята в певних аспектах, діяльність тлумачиться як предмет об'єктивного наукового аналізу. Її розглядають як предмет керування, говорять як про предмет проектування / наприклад, у педагогіці, у інженерній психології/. Крім того, під діяльністю мають на увазі цінність, специфічне місце якої у системі цінностей суттєво визначає відповідний тип культури.

Автор пропонує розрізнати єдину теорію діяльності і діяльнісний підхід, який здійснює методологічну рефлексію над уявленнями про діяльність, і застосовується у різних сферах суспільної свідомості і практики. Це, очевидно, різ-

ні рівні теоретичного осмислення "світу діяльності". Говорячи про діяльнісний підхід, ми не претендуємо на деяку цілісну картину осмислення світу, а, найбільше, на достатньо розвинутий апарат засобів аналізу, на різноманітність цієї єдності. Звичайно, розмежування цих двох моментів - абстракція, бо обидві ці тенденції взаємодіють у розвитку теоретичного дослідження діяльності, але це розмежування слід мати на увазі.

Автор відмічає, що у час екологічної кризи парадигма діяльності, ідеологія всесвітньої могутності людини все більше зустрічається зі скепсисом і неприємно відчувається тяга до інших культурних зразків і стандартів поведінки. Необхідно відмовитись не від діяльності, а від парадигми діяльності, від перетворення абсолютистськи тлумаченої діяльності у найвищий культурний зразок.

Багатоплановість, немінуча різноваріантність, багаторівневість діялісного підходу, який об'єднується навколо деяких засадових філософських уявлень про діяльність як особливий вид реальності - все це поріднює діялісний підхід з системно-структурним.

Змістовне розгортання діялісної структури, на думку автора, потребує поєднання діялісного принципу з культурно-ціннісним аспектом дослідження. Необхідно поєднати діялісну і ціннісну методологічні парадигми у підході до вивчення особи. Важливо виявити механізми інтеріоризації зовнішньої діяльності у структурі внутрішнього світу суб'єкта. Надзвичайно ускладнює це завдання неузгодженість понятійного апарату дослідження особи, використання для відображення мотиваційно-регулятивного рівня структури особи різноманітних теоретичних концептів /потреби, інтереси, мотиви, цілі, ціннісні орієнтації, соціальні установки, схильності, внутрішні позиції та таке інше/, між якими не з'ясовані координаційні і субординаційні зв'язки.

У другій главі - "Діяльність людини як реальна засада матеріальних і духовних цінностей" - увага зосереджена на ціннісно-оцінювальному аспекті засвоєння дійсності, визначається філософсько-методологічний підхід до аналізу природи і суті цінності і оцінки, розглядаються такі форми оціню-

вої свідомості, як неправда, омана, помилка, забобони, ілюзії.

В §1 - "Ціннісно-оцінковий аспект освоєння дійсності" - автор обмірковує основні положення Г. Альберта про дескриптивну і прескриптивну частини мови, В. Вінделбанда про "номотетичні" та "ідіографічні" методи, К. Бьома про реценцію та реакцію, різні оцінкові судження *Werturteil* і зарахування до цінностей *Wertbeziehung* / Г. Ріккертом і М. Вебером, точки зору вітчизняних дослідників на співвідношення цінності і оцінки. У дисертації показано, що реальне відношення особи і оточуючого її світу не вичерпується визначенням двох видів: практичного і теоретико-пізнавального. Дуже важливий аспект, який наче виявляє механізм зв'язку практичної та пізнавальної взаємодії суб'єкта і об'єкта, тобто ціннісно-оцінковий аспект.

Об'єктивно-істиннісний полюс регулятивного процесу у праці позначається терміном "раціональне" /знання істинне, понятійно-сформоване, максимально адекватно відображує об'єктивний стан речей/. Як суб'єктивно-спонукальний полюс регуляції свідомості розглядається феномен цінностей, який являє собою єдність емоційності та соціокультурних смислів. Регуляція свідомості здійснюється завдяки єдності раціональних та ціннісних моментів при ведучій ролі ціннісних. Вони безпосередньо орієнтують суб'єкта на значущі речі та мають здатність прямого спонування.

Якщо центральними категоріями теорії пізнання є предмет та об'єктивна істина, то в теорії цінностей - це цінність та оцінка. В той же час не слід категорично розрізняти пізнавальне і ціннісне відношення, оскільки це внутрішньо єдиний процес, де відображення

особистих природних властивостей предметів пов'язане із встановленням їх значення для суб'єкта.

Наш час особливо потребує ціннісного мислення, ціннісного пізнання і дослідження, переходу від наукової констатації та каузального пояснення до пізнання того, що "повинно бути", що є значущим, необхідним. Такий розгляд об'єкта не тільки як предмета пізнання /виявлення "суттєвого"/, але і як предмета дії людини /встановлення "змушеного"/

— ознаки якого істоті властиві істинні і ціннісні істоти і

відповідало б вимогам гуманізації і людини, і світу. З аксіологічної точки зору поняття гуманізації охоплює всі позитивні цінності людства /істина, добро, краса/. У своїх триєдності вони утворюють те, що можна назвати духовністю людини.

У другому параграфі - "Цінність і оцінка у процесі практичної взаємодії суб'єкта та об'єкта" - аналізуються різноманітні аксіологічні напрями /аксіологічний платонізм, інтуїтивізм, емотивізм, феноменалізм, натуралізм/, точки зору на природу і зміст цінностей В. Віндельбанда, М. Гартмана, М. Шелера, М. Вебера, Ф. Ніцше, Е. Дюркгейма, Д. Мюра, Р. Пері, сучасних німецьких філософів О. Вайнбергера, В. Вінтера, Х. Колана, В. Крамера та інших.

Досліджуючи програму М. Шелера "матеріальної етики цінностей", його вчення про "ап'юріорні рангові відносини між ціннісними модальностями", автор обмірковує рангові пріоритети між особистими та речовими цінностями; власними і чужими; актуальними, функціональними та реактивними; цінностями умонастрою, дії, успіху; інтенціональними цінностями на цінностями стану; цінностями фундаменту, форми і відносин; індивідуальними і колективними цінностями; конзекутивними і самоцінностями.

В цілому у зарубіжній соціології виділяють кілька аспектів поняття "цінність": орієнтаційна роль цінності, її нормативний характер, інтегративна функція, її взаємозв'язок з інтересами.

Однією з умов правильного вирішення питання про об'єктивність цінностей є подолання гносеологізму в аксіології, який полягає в тому, що цінності та істини утотожуються, а тим самим ігнорується специфіка як істини, так і цінності.

Категорія "цінність", яка трактується у широкому філософському плані, фіксує універсальний зріз буття, ієрархічність його пластів. З цінності в певному розумінні починається діяльність особи, а це визначає суттєву роль категорії "цінність", її місце у методології дослідження різних видів матеріальної і духовної діяльності.

Цінність сприймається як один із досить визначених і конкретних видів блага, яке формується і здійснюється

на основі ціннісно-орієнтаційного відношення людини до оточуючого її світу. У дисертації аналізуються різні підходи до тлумачення співвідношення понять "благо", "цінність", "корисність", "значущість". Різноманітність поглядів закордонних та вітчизняних дослідників проблеми автор зводить в основному до двох позицій: розуміння цінності як об'єктивної властивості речей, закладеної у їх власній природі, обмеження сфери цінностей виключно суспільною свідомістю, тлумачення цінності як функції психічної діяльності суб'єкта.

Проблема цінності досліджується автором у трьох аспектах:

-гносеологічний підхід дозволяє розкрити загальний характер ціннісного відношення у системі "суб'єкт-об'єкт", досліджувати загальні закономірності формування цього відношення;

-соціологічний аспект заснований на конкретному аналізі суспільно-історичних цінностей;

-методологічний підхід націлений на обґрунтування ролі ціннісного відношення у науковому дослідженні.

В дисертації зазначається, що відносно діяльності цінності виступають як передумова, а також і як результат. У цьому результаті об'єктивовані потреби людини, тобто деякий суб'єктивний момент об'єктивований у тій формі, яку дозволяє предмет /об'єкт/. Цим і пояснюється деяка двоїстість природи цінностей -їх суб'єктивна і об'єктивна значущість.

У системі цінностей людини автор виділяє базові, рольові і ситуативні цінності, показує, що концепція цінності має практичний вихід у завдання соціального керування суспільними процесами, виступає як метод діяльності.

§3 - "Особливості функціонування оцінкової свідомості у практичній діяльності" - присвячений дослідженню оцінки як суб'єктивної форми буття цінності.

Проблема оцінки, як правило, розглядається у контексті цінності, і це виправдано, але нерідко ціннісна проблематика "поглинає" оцінкову. Неприпустимим є і їх ототожнення. Детермінована практикою, оцінка набуває власного буття та розвитку. Спроба показати результуючі момен-

ти внутрішнього функціонування оцінки призвела до виділення її наступних функцій: ціннісно-орієнтаційна, прогностична, організаційно-регулятивна, інтегративно-комунікативна. Звичайно, головною серед них є функція практичної організації знання.

У дисертації обґрунтовується висновок, що оцінка є наслідок взаємодії властивостей об'єкта і потреб суб'єкта, а тому формується у діалектичній єдності об'єктивного та суб'єктивного моментів. Саме перехід від об'єктивного до суб'єктивного і навпаки зумовлює формування і функціонування оцінки.

Функція оцінювання виконує роль тієї ланки у процесі психічного відображення, завдяки якій суб'єктивний образ стає регулятором поведінки. Звичайно оцінку пов'язують з актуалізацією того, що оцінюється, з установленням відношення того, хто оцінює, до оцінюваного явища або об'єкта, з виявленням кількісної визначеності як ступеня відбиття.

Автор показує, що джерело оцінки слід бачити взагалі у проєкціюванні на дійсність соціальних та культурних потреб, цілей, бажань, притаманних деяким групам, класам, національним та етнічним спільностям, отже розглядати її у широкій соціально-культурній обумовленості. Таке оцінювання дійсності за допомогою соціокультурних зразків і являє собою ціннісний підхід до неї /інтеріоризація соціокультурних зразків, орієнтація на них як систему власних ціннісних критеріїв та їх екстеріоризація у реальній дійсності та поведінці/.

Звертаючись до праць Спінози, Бекона, Гоббса, Гольбаха, Гадамера та інших, автор аналізує такі форми оцінкової свідомості як неправда, помилка, забобони, ілюзії, оманя.

Одним з визначних відносин особи є самооцінка як ставлення до себе, яка багато в чому зумовлює і активність особи у оточуючому середовищі.

Хід наступного аналізу, і відповідно структуру дисертації визначає прагнення автора виявити джерела соціальної активності. Цьому присвячена третя глава - "Основні детермінуючі фактори у системі діяльності". У першому параграфі - "Потреба як спонукана активності людини" - автор наполягає на

тому, що саме категорія "потреба" є ключем до побудови міждисциплінарної концепції людини, адже потреба - це початкова причина людських вчинків, це специфічна /суттєва/ сила, яка посуває поведінку та діяльність людини, визначає її вчинки. "Розв'язання" проблеми потреб по різних науках не сприяє адекватному

цілісному відображенню цього складного феномену. Дійсне пізнання справжньої природи потреб, їх соціального значення можливе лише на шляху їх комплексного всебічного аналізу.

Головне у мотивації, на думку автора, - вивчити процес та механізми трансформації потреб, їх перетворення у конкретну поведінку, логіку практичних домінант. Поняття "потреба" досить широко подається у різноманітних "інтертеоретичних об'єктах, різними своїми модифікаціями містяться у категоріальних апаратах соціології, економічних теоріях, психології у зв'язку з необхідністю відображення у межах цих предметів особливості активності суб'єктів соціальних змін.

У системі категорій філософії поняття "потреба" розгортається і конкретизується через категоріальний ряд, висловлений у поняттях "діяльність", "інтерес", "цінність", "мета". Під потребою розуміють процес, виникаючий під впливом порушення внутрішньої рівноваги організму, процес, який спрямовує та збуджує до дій, відновлюючих цю рівновагу. З появою потреби у індивіда виникають певні труднощі, напруженість організму, який інтенсивно "переживає", не одержує задоволення. Завдяки свідомості "висвічується" об'єкт потреби, від емоційного моменту /переживання чогось, як необхідного, прагнення до оволодіння їм/ відбувається перехід до раціонального пошуку шляхів реалізації виниклого потягу, розв'язання протиріччя між наявними і необхідними умовами життєдіяльності. Потреба, таким чином, є і переживання, і знання, являє собою єдність емоційного і раціонального. Отже, потреба у процесі свого розвитку проходить слідуючі стадії: становлення /виникнення/ - напруженість /або функціонування у стані незадоволення/ - пізнання і оцінка задоволення /зняття/, тобто розвиток здійснюється у формі

заперечення заперечення.

При аналізі потреб у дисертації використовується функціонально-генетичний підхід. З генетичної точки зору потреба є категорія об'єктивна, оскільки виникає незалежно від свідомості суб'єкта. У функціональному плані слід розрізняти об'єктивну потребу та своєрідну суб'єктивну форму її виявлення у процесі детермінації діяльності.

На підставі виявлених типів детермінації, функцій потреб, співвідношення матеріальних і духовних сторін автор пропонує наступну класифікацію потреб, виділяючи їх за садами:

засада	вид
- генетичний критерій	біогенні, соціогенні, гносеогенні
- характер благ	матеріальні і духовні
- на що спрямовані	предметні і функціональні
- адекватність відображення об'єктивної нужди	реальні і уявні
- критерій раціональності	розумні і нерозумні
- спосіб взаємозв'язку компонентів	відтворюючі або творчі, функціонування і розвитку
- результат задоволення	нормальні та шкідливі

Конкретно-історичний розгляд системи потреб дозволяє виявити залежність її змісту і структури від місця, яке посідає суб'єкт у системі суспільних відносин. Видається перспективним виділення двох різних за своїми психологічними механізмами та моральними засадами способів розвитку індивідуальних потреб-екстенсивного і інтенсивного. Своєрідний механізм самозростання потреб пояснює широкі можливості їх екстенсивного розвитку і планомірного збільшення. Іде не "якісний розвиток" потреб, а їх кількісне зростання, поширюється їх предметний зміст і сфера розповсюдження, з'являються нові способи та форми їх задоволення. Інтенсивний же шлях базується не на появі якісно нових "потреб", а на їх "перегрупуванні", "центруванні" одних навколо других, які соціально більш масштабні і морально більш високі. Цей шлях забезпечується процесами самовиховання і внутрішньої активності особи з притаманни-

ми їм моральною мотивацією та саморегуляцією. Саме з інтенсивного шляху розвитку потреб впливає морально-психологічний зміст закону підвищення потреб.

Вивчення різних точок зору по проблемі природи інтересу у §2 - "Інтерес як детермінуючий фактор у системі діяльності" - підводить до висновку про неможливість її плідного дослідження за межами більш широкої проблеми соціальної причинності, об'єктивного і суб'єктивного у структурі процесу детермінації діяльності.

Термін "інтерес" несе подвійне змістовне значення: інтерес як явище психіки є відображення об'єктивного інтересу, який існує незалежно від волі і свідомості людини і суспільства. Інтерес являє собою єдність об'єктивного і суб'єктивного. Ми поділяємо точку зору тих авторів /М.В. Дьомін, О.Г. Здравомислов, В.М. Лавриненко/, які підкреслюють, що інтерес є перш за все дійсне, матеріальне, поза свідомість існуюче відношення людини до оточуючої дійсності. Щоб виступити у ролі збуджуючої причини діяльності, об'єктивний інтерес повинен пройти крізь свідомість людини, тобто стати суб'єктивним інтересом, свідомим відношенням суб'єкта до умов свого існування. Саме розуміння діалектики суб'єктивного і об'єктивного надає можливість дати єдине, категоріальне визначення інтересу, яке виявляє суть його соціального призначення, котре полягає у тому, що він являє собою загальний збуджувач діяльності людини.

У ході дослідження виявилось, що інтерес містить у собі те протиріччя, що й потреба, плюс те, однією стороною якого є необхідність у засобах, умовах досягнення мети, а другого - відсутність їх у суб'єкта, їх неповнота або наявність їх численності. Таке протиріччя розв'язується активною діяльністю у зв'язку з пошуком засобів, створенням умов для оволодіння предметом потреби. Діяльність, таким чином, виступає процесом суб'єктування інтересу.

Соціальна обумовленість інтересу розглядається автором у трьох аспектах:

- зміст, структура і форма інтересів визначається характером і системою історично конкретних суспільних відносин;

- інтереси знаходяться у залежності від соціального стану суб'єкта /його соціальна належність, конкретні умови життя, характер діяльності і так інше/;

- зміст та різноманітність інтересів залежить від умов розвитку суспільно-історичної практики, від соціальної діяльності попередніх поколінь людей.

Автор показує, що відрив інтересів від реальних умов буття людей, від їх потреб, деформація уявлень про діалектику особистих, колективних, суспільних інтересів стали однією з причин соціальної пасивності, пристосувальницької психології, приглушення активної позиції у захисті громадських інтересів.

Без сумніву, плідним при дослідженні детермінації діяльності стає інтегративне сполучення аналізу як внутрішньої сторони детермінації, тобто соціальних відносин, так і її внутрішньої сторони /цілі, орієнтації, мотиви, інтереси і тому подібне/. Для цього потрібно виділити "елементарну клітинку" у діяльності, яка несе в собі якість, виявляючу саме діяльність, і таким чином була б з нею логічно порівнювана. Такою "клітинкою" автору вважається ціннісна орієнтація особи, яка включає поведінковий аспект мотивації активності. Саме цьому присвячено §3 - "Роль цінностей у структурі мотивації".

Під мотивами автор має на увазі зовнішні збуджувачі діяльності, які хоч і викликаються зовнішніми обставинами, але відображаються у психіці індивіда та викликають реакцію на них. Зовнішні фактори /стимулятори/ стають збуджувачами діяльності /стимулами/. Мотиви - це внутрішні збуджувачі діяльності, вони тісно пов'язані з природою людини. Знання мотивів дає відповідь не тільки на питання, чому здійснено ті або інші дії, але й у чому їх сенс для даного індивіда, які його потреби при цьому задовольняються. Такий підхід до мотиву дозволяє зрозуміти, на що спрямована активність людини, заради чого обрано саме цей варіант поведінки, а не інший, тобто визначити мотив як причину спрямованості поведінки, як особистий сенс активності.

З виникненням мотиву поведінки з'являється готовність діяти у напрямку його реалізації, тобто з'являється певна

установка. Процес переходу від мотиву до установки - вольовий акт. Установка являє собою налагоджування психологічної наснаги людини на дії у належному напрямку. Завдяки великій життєвій значущості, в результаті частого повторення ряд актуальних установок виділяється, зміцнюється та закріплюється, створюючи цілісну і відносно стійку систему фіксованих установок. Ця система і являє собою ціннісну орієнтацію особи як певне відношення індивідів до цінностей даної культури.

Виділивши основні властивості установки, проаналізувавши відповідно до них основні рівні диспозицій регуляції соціальної поведінки особи, автор підкреслює їх діалектичний зв'язок з ціннісною орієнтацією.

Конкретно це виявляється у тому, що:

- і установки, і ціннісні орієнтації виникають на засадах потреби і ситуації;
- взаємовідносини між особові і суспільством регулюються за допомогою як установок, так і ціннісних орієнтацій;
- установки являють собою конкретну форму існування і виявлення ціннісних орієнтацій;
- ціннісний підхід є в той же час установочним, а установочний - ціннісним.

Однак, близькість понять "установка" і "ціннісна орієнтація" не слід тлумачити як їх тотожність, оскільки вони різняться і за змістом, і за структурою, і за механізмом формування. При цьому автор підкреслює як маючу предметний сенс субординованість цих понять. Якщо ціннісна орієнтація - широка система знань, інформації, норм, то установка - лише найбільш усталена, відносно вузька частина системи цінностей, сфокусована у певному напрямку, на певний предмет та в певній ситуації.

У §4 - "Ціннісна орієнтація як спрямованість діяльності людини" - співставляються точки зору на спрямованість і ціннісну орієнтацію, які склались у психології, філософії, соціології, педагогіці. За своєю природою і сутністю, а також за функціональним значенням вони уявляються автору тотожними, оскільки підсумовують ті елементи, які охоплюють засади психічної діяльності особи, включаючи знання, цілі, дії.

Вони виявляють себе у певній спрямованості свідомості і поведінки, яка проявляється у суспільно значимих справах і вчинках. Використання терміна "ціннісна орієнтація" більш продуктивне, оскільки у ньому безпосередньо вказується об'єкт спрямованості.

Загальний висновок з усього розглянутого такий: ціннісна орієнтація є утіварі ідейно-цільового плану, генеральна лінія життя людини. Вона має організуючий, регулюючий та спрямовуючий характер, включає в себе три важливіших компоненти:

- когнітивний, смисловий, на основі якого здійснюється наукове пізнання дійсності, яке сприяє становленню ціннісного відношення;
- емоційний, який виявляє переживання індивідом свого відношення до цінностей;
- поведінковий компонент як готовність діяти.

Ціннісна орієнтація пронизує усі "поверхи" психіки людини - від потреб до ідеалів, зміщує реальний поведінковий компонент. У зв'язку з цим як узагальнення дисертант пропонує наступну схему:

потреба - інтерес - мотив - установка - ціннісна орієнтація /спрямованість/.

Ціннісна орієнтація є один з основопологаючих компонентів менталітету, який розкриває багатство складових людської більшості. Він накопичується століттями з напластування традицій, цінностей, переваг, переконань, оцінок, заперечень і тому подібного. Це глибинне, особисте ядро людини, народу у цілому, яке детермінує їх відношення до світу, їх творчість, свободу, відповідальність.

У четвертій главі - "Типологія ціннісних факторів діяльності людини" - наголошується на тому, що індивідуальне людини, її внутрішній світ не можна зрозуміти без виявлення її суспільної основи. Типізація зв'язує єдиничне /індивідуальність/ з загальним через особливе, носієм якого є соціальний тип особи. Автор відмічає, що філософський аналіз до недавнього часу обмежувався формаційною типологією людини. Далеким до досконалості є і диференціація соціальних типів, врахування умов їх "зрощування".

Загальна типологія дає знання потенційних можливостей

факторів, яких принципово відрізняє від аналізу діяльності особистості суспільності, індивідуального та соціального. Категорії

розвитку основних якостей особи і допомагає визначити їх соціальну спрямованість, галузь їх найбільш доцільного соціального виявлення та застосування. Властивості і загальні типи осіб мають історично тимчасовий, усталений характер і досліджуються за допомогою таких принципів як закон взаємного переходу кількісних і якісних змін, категорії єдиничного, особливого та загального, усталеність та змінюваність, повторюваність та неповторність, безперервність та дискретність, принцип історизму родова сутність.

У § 1 - "Роль функціонального підходу у типології ціннісних орієнтацій особи" - автор пропонує типологізацію, взявши за основу виділення типів соціальної спрямованості суспільну цінність /або, навпаки, небезпеку/ притаманних людині потреб, виявляючих їх мотивів і відповідно-характерних для нього форм самовиявлення та самоствердження.

Оскільки цінності не лише відтворює у ідеальній формі реально-практичні відносини, але і переживає, коректує їх розвиток, автор вважає доцільним застосування понять "ціннісна потенційність" та "сфера потреб", позначивши їх при типологізації відповідано "Ц" і "П".

-Перший тип /"подвижник"/ характеризує максимальна ціннісна потенційність і мінімальні потреби. Їх світ побудовано на принципі "буття" /Фромм/, тобто розвитку і актуалізації здібностей людей, а не на принципі "володіння", вони не спрямовані на споживання. Такі особи  $+Ц > -П$  /максимально виявляють себе під час війни, революції, глибоких, соціальних криз, потрясінь.

-Другий тип /"застійники"/ максимально "тиражується" в умовах "застою" "гармонізовані" на нижчому рівні і потреби, і цінності  $-Ц = -П$ .

Саме ця частина суспільства найбільше чинить опір реформам, оскільки "підняти планку" ціннісної потенційності таким людям не під силу.

- У гідей третього типу /споживачі"/ дуже розвинута сфера потреб, а "ціннісне ядро" майже відсутнє  $-Ц < +П$ .

- Ціннісна потенційність та сфера потреб гармонізовані на самому вищому рівні у людей, яких ми називаємо "гар-

монійна особа" / +Ц = + П /.

Наведена типологія вважається суттєвою у методологічному плані, адже дозволяє виявити тенденції розвитку суспільства і визначити причини багатьох явищ.

Так якщо другий тип /-Ц = - П/ пов'язаний з розвитком бюрократичної тенденції, то третій /-Ц < +П / - корпоративних зв'язків / мафії, клани, касти/. Таким чином, аксіологічне "забарвлення" суспільства суттєво впливає на функціонування усіх його сфер.

У методологічному плані не менш важливо усвідомити єдність та різницю освіти, навчання та виховання у їх зверненості до потенціалу людини. Автор підкреслює, що освіта це формування системи знань, інформаційних здібностей людини, навчання-формування умінь, операційної культури. Виховання ж являє собою формування системи установок, мотиваційної культури особи. На практиці ми нерідко маємо справу з трьома хибними стилями у педагогічній діяльності: просвітительським / домінує освіта /, прагматичним /домінує навчання/ та моралізаторським /домінує виховання/.

Використовуючи ідею М. Мід про міжпоколінну передачу культури, автор досліджує різноманітні тенденції впливу на особу, на формування її ціннісних переваг /постфігуративну, кофігуративну та префігуративну/ і наголошує на перевазі у сучасних умовах переходу до ринкових відносин префігуративного варіанту, коли цінності старшого покоління можуть навіть здійснювати деструктивний вплив.

У другому параграфі - "Діалектика особистого та суспільного буття людини - розглядається взаємозв'язок і взаємобумовленість потреб, цілей та інтересів у свідомості особи як специфічних форм виявлення суспільного у індивідуальному та індивідуального у суспільному, розкривається діалектика індивідуального і соціального у цілісній свідомості суб'єкта.

Зв'язок людини і суспільства описується через діяльність, духовність та колективність /сумісність та комунікативність/. У межах системних уявлень у дисертації використовується принцип взаємодії для аналізу діалектики особи і суспільства, індивідуального та соціального. Кате-

горія взаємодії відображає об'єктивний процес складних та різноманітних динамічних зв'язків різних систем. Це, так би мовити, "продольний" зріз взаємодії. Але взаємодії бувають деструктивні і відтворючі, у вигляді боротьби або об'єднання. Взаємодія системна і в "поперечному зрізі", тобто вона складається з великої кількості різних форм взаємодії, деякі з яких вирішальні, а інші відіграють другорядну роль. У взаємодії суспільства і людини автор виділяє суперечності між злиттям та дистанціюванням, об'єктивізацією та цілісністю, тотальністю людини.

Відмічається, що життєдіяльність кожної людини детермінується суспільним середовищем в цілому та сукупністю його власного оточення. Суспільне середовище /макросередовище/ впливає на людину, пронизавши мікросередовище та внутрішній світ людини. Статистично-імовірний характер детермінації свідомості особи соціальним макро- і мікросередовищем автор аргументує, використовувачи результати конкретних соціологічних досліджень на промислових підприємствах та у студентському середовищі.

Під час взаємодії людини і суспільства від етапу до етапу зростає активність людини, ініціатива, діяльність наповнюється особистим сенсом та значенням. Цінності відіграють рішучу роль і в період первинної адаптації і соціалізації, і під час первинної реакції на суспільне середовище /"фільтр" та особистий сенс/. На етапі взаємодії людини і суспільства автор розкриває діалектику соціальної активності і самоактивності, соціального програмування та самопрограмування.

Використовуючи ідеї В.С. Біблера, дисертант наголошує, що і детермінація зовні /історичні, соціально-економічні системи, форми діяльності, спілкування/ і детермінація "з-внутрі" /фізіологічні, генетичні, підсвідомі передумовленості/ є зовнішніми відносно нашої свідомості. У "слабкі поля" самодетермінації автор включає перш за все ціннісну орієнтацію особи, оскільки саме вона визначає індивідуальну відповідальність людини за свої вчинки, свідомість, мислення, долю, історію.

У третьому параграфі - "Ціннісна домінанта у асоціаль-

ній поведінці особи"- увага звертається на не таку вже "успішну" у соціальній філософії проблему ціннісної визначеності асоціальної поведінки. На основі аналізу юридичної літератури автор показує, що лише дослідження потреб ще не дозволяє розкрити соціальні та психологічні причини злочинів, структуру і зміст процесу мотивації злочину, виявити особливості і дефекти процесу соціалізації.

У дисертації підлягає критиці логіка "споживацького редукціонізму" і обґрунтовується, що мотивація співвідноситься не лише з потребами, а являє собою новий синтез складиттєвих відносин особи і системи об'єктивних завдань суспільного життя.

У результаті проведеного дослідження робиться висновок, що в основі здійснюваних особою вчинків - як соціально-позитивних і нейтральних, так і соціально шкідливих-лежать саме ціннісні орієнтації, які складаються на базі потреб, інтересів, мотивів, установок особи.

Оскільки засвоєні цінності набувають наснагу безпосередніх спонукань, то рішення про скоювання злочину є результатом оцінково- діяльності, у ході якої відбувається взаємовплив, взаємозміцнення, взаємовиключення різноманітних цінностей і в кінці кінців - домінування однієї з них.

П'ята глава - "Методологічні проблеми розвитку особи в сучасних умовах"- це спроба автора вичленити ціннісні домініанти у свідомості людини в умовах реформування суспільства, актуалізувати саме людський вимір діяльності особи.

§ 1- "Гуманізація буття людини як умова підвищення її активності"- це обґрунтування положення, що проблему людини не можна редукціувати до проблеми виживання, тому що вона пов'язана з проблемою визначення цілей, інтересів, потягів, притаманних окремим особам, соціальним групам, всьому людству як цілісній системі. На думку автора, ніколи ще системи цінностей прийняті людством, державами, націями, соціальними групами індивідами, не ставали такими факторами їх розвитку, від яких в значній мірі залежать не просто зміст і напрямок історії людства, але і те, чи буде ця історія мати продовження чи вона обірветься. Проблеми цінностей мають сьогодні безпосередній вихід до глобальних

проблм. В повній співвзучності з працями Сенеки, В.С. Соловйова, М.О. Бердяєва автор робить висновок: щоб людство могло рухатись по шляху суспільного прогресу, недоторканим повинен залишатись принцип пріоритету загальнолюдських цінностей, які відповідають родовій суті та індивідуальним особливостям особи. При такому положенні взаємовідносини людини, суспільства, природи носитимуть стабільний, гуманістичний характер.

Суть реформування суспільства розуміється автором як радикальний поворот від об'єктного підходу до об'єктно-суб'єктного, коли людина стає дійсним епіцентром функціонування суспільного життя у всіх сферах. Аналіз різних точок зору показує, що поняття "людський фактор" не безперечне. При його використанні людина розглядається лише як засіб досягнення якихось зовнішніх відносно неї цілей, задля чогось передбачається доцільність її активізації, а не заради розвитку її творчої наснаги. Звичайно, його вживання правомірне коли потрібно підкреслити значущість якостей людини в підвищенні ефективності виробництва, але в філософсько-соціологічному аспекті предметом аналізу повинна бути активність людини як суб'єкта історичної дії, її ціннісні орієнтації.

Діяльна сутність людини включає, на думку автора, слідучі моменти:

- світоглядну і професійну спрямованість, яка передбачає установку особи на розвиток якостей, необхідних для успішної праці, на придбання необхідних знань, навичок і досвіду, системи мотивів діяльності;

- морально-вольові якості, необхідні для самореалізації, ділового співробітництва /енергія, наполегливість, воля, цілеспрямованість та ін./;

- інтелектуально-естетичний потенціал особи, що містить в собі пізнавальні процеси, уміння оцінювати результати своєї діяльності;

- психолого-фізіологічний стан /здоров'я і нормальне психічне самопочуття, необхідне для підтримання працездатності, уміння витримати серйозне нерве та фізичне навантаження без зниження продуктивності/.

Звичайно, перелічені моменти не бездоганні. Вони здебільшого

мають характер належного і дозволяють окреслити коло проблем підвищення активності людини.

§2 - "Діалектика трудової діяльності і самовизначення особи" - являє собою узагальнення конкретних соціологічних досліджень, які проводились протягом кількох років на Відгородському вітамінному комбінаті.

Відсутність систематизованої програми обліку потреб та інтересів робітників, їх ціннісних орієнтацій, невключення їх в схему оптимального функціонування виробництва обумовлює вірогідність безвихідного розвитку процесів: великі втрати робочого часу, низька трудова активність, аномальна напруженість колективу і виробництва в цілому. Це породжує дезорганізацію виробничого процесу, неритмічність, підвищену порушеність та травматизм, створює нездоровий морально-психологічний клімат, атмосферу "прохідного двору", викликає нестабільність колективу, небажання працювати з віддачею, при цьому матеріальна частина виробництва переважає над суто людським, його самоцінністю. Це і є ситуація "хибного кола" - причина породжує негативні наслідки, які в свою чергу посилюють причину.

Вихід з цієї ситуації бачиться лише у підвишенні зацікавленості робітника у своїй діяльності, що можливо, на наш погляд, завдяки розвитку власності та ліквідації відчуження. Засадами економічної системи повинні бути конкретні потреби і інтереси конкретної людини. Тоді і вся система одержить реальний імпульс до саморозвитку.

У §3 досліджуються об'єктивні і суб'єктивні передумови активності і пасивності людини. У дисертації показано, що об'єктивно активність виступає як виконання юрисних для суспільства дій, а суб'єктивно - як діяльність на основі суспільно значущих мотивів поведінки. Соціальна активність тлумачиться автором як така властивість творчої життєдіяльності людини, яка характеризує здатність особи взаємодіяти з зовнішнім світом з метою його суспільно-корисного перетворення.

Виявлення форм активності обов'язково передбачає внутрішню соціально-психологічну готовність до активної творчої діяльності на базі обміркування соціально значущих інтересів. При цьому особиста соціально-значуща активність

виступає як інтегральний показник активності особи, який характеризує прояви активності у дії і орієнтацію на активність.

Аналізуючи типи пасивності, автор виділяє: нігілістичну спрямованість поведінки і способу життя; стихійно-еґотичну активність тих, хто зайнятий лише собою; втеча від відповідальності; реінтенсивна робота. Причому пасивність може виступати у двох основних формах: 1/ ситуативній /відхід, втеча від реальної дійсності при вирішенні окремих, локальних життєвих питань/; 2/ перманентної - свідома повсякденна відмова від основних видів соціальної активності.

Серед причин пасивності у дисертації виділяються наступні:

Особливий "соціалістичний" тип відчуження від виробництва, влади, матеріальних і духовних цінностей; недосконалість оплати праці; низький рівень організації праці і управління; недосконалість права, трудового законодавства; переслідування за критику і таке інше.

Факторами підвищення активності автор вважає подолання відчуження, оптимізацію стимулювання праці і організації виробництва, демократизацію суспільного життя, культуру міжособових відносин, боротьбу з бюрократичним централізмом, а також вироблення соціальних орієнтирів і цілей, відповідних духу часу.

Далі підводяться висновки дослідження, визначаються напрями політики, які можуть сприяти активній участі особи у реформуванні суспільства, підвищенню зацікавленості у його перетворенні.

Погляд на діяльність людини крізь призму ціннісних орієнтацій, по-перше, дає можливість диференційованого підходу до їх формування у практиці виховної роботи і, по-друге, вибудовує перспективи для свідомого і послідовного оволодіння особою рівнів активності у процесі самовиховання, самореалізації.

Основний зміст дисертації викладений у наступних надрукованих працях:

Монографії:

1. Ценностные ориентации и проблема активности личности.- Харьков: Изд-во "Основа" при Харьк.гос.ун-те, 1991, - 164 с.

2. Мотивация человеческой деятельности: методологический анализ. - Деп. в ИНИОН АН СССР 24.07.91, №45046.-279 с.

3. Регулятивная роль ценностных ориентаций при социализме.- Деп. в ИНИОН АН СССР 11.08.88, №35074.-323 с./ в соавторстве/.

4. Партийное руководство формированием ценностных ориентаций рабочего класса: опыт, проблемы, перспективы совершенствования.- Деп. в ИНИОН АН СССР 29.09.89, №3624,-263 с. / в соавторстве/.

Статті, тези наукових конференцій:

5. Ценностная ориентация личности как философская проблема // Методологические вопросы исследования современных общественных процессов.: Сб. научн.трудов.-М.: Изд-во МГУ, 1981,-с. 91-99/ в соавторстве/.

6. Ценностный аспект направленности личности //Философские вопросы медицины и биологии. Респ. межвед. сб. Вып. 15. -Киев: Здоровье, 1983,-С.56-67.

7. Формирование ценностных ориентаций работников фармации// Актуальные вопросы поиска и технологии лекарств.Тезисы докладов респ. конф. фармацевтов Украины.- Харьков, 1981, - С.24-26.

8. Вопросы эффективности и качества работы фармацевта //Актуальные вопросы поиска и технологии лекарств. Тезисы докладов респ. конф. фармацевтов Украины.- Харьков, 1981, -С.44-46.

9. Соревнование и общественно-политическая активность трудящихся. - Деп. в ИНИОН АН СССР 17.08.82, №10651.-21 с. / в соавторстве/

10. Эффективные формы соревнования и ценностные ориентации соревнующихся. - Деп. в ИНИОН АН СССР 31.05.83, №13178.-24 с.

11. Ценностная ориентация как элемент духовной деятельности личности. - Деп. в ИНИОН АН СССР 02.08.83. № 729.-9 с.

12. Ценностная ориентация личности как предмет социально-философского исследования. Автореф. дисс... канд. филос. наук. - М., 1984. - 22 с.

13. Актуальные проблемы формирования ценностных ориентаций советской молодежи // Проблемы внедрения результатов научных исследований в практику идейно-воспитательной работы в трудовых коллективах. - Уфа, 1985. - С.46-49.

14. Деятельность личности как результат ее ориентации в общественной среде // Философские вопросы медицины к биологии. Респ. межвед. сб. вып. 17 - Киев: Здоровье, 1985. - С.9-16 / в соавторстве/.

15. Роль ценностных ориентаций в нравственном совершенствовании личности // Социальная роль марксистско-ленинской философии в ускорении научно-технического прогресса. - Свердловск, 1985. - С.152-154.

16. О соотношении направленности и ценностной ориентации личности // Философские вопросы медицины и биологии. Респ. межвед. сб. Вып. 18. - Киев: Здоровье, 1986. - С.103-109.

17. Управление в социалистическом обществе и формирование позитивных ориентиров // Качественные факторы социально-экономического развития общества. - Деп. в ИНИОН АН СССР 21.10.86., №27175. -17 с. / в соавторстве/.

18. К вопросу о функциях ценностного сознания // Актуальные социально-экономические проблемы современности. -Деп. в ИНИОН АН СССР 28.01.86, №23861. -13 с.

19. Роль символики в формировании ценностно-ориентационного единства молодежи в современном мире. - Киев, 1987. -С.8

20. Место ценностной ориентации личности в системе активизации человеческого фактора // Совершенствование здравоохранения как средство активизации человеческого фактора. -Деп. в ИНИОН АН СССР 18.08.88, № 35194. -16 с.

21. К вопросу о соотношении понятий "человеческий фактор" и " субъективный фактор" // Проблемы развития советского общества и активизации человеческого фактора. - Деп. в ИНИОН АН СССР 29.09.89. - 19 с.

22. Социально-правовые основы функционирования высшей школы в условиях перестройки /теория и историография проблем/- Деп. в НИИВШ 11.03.90, №608-90.

23. Изменение ценностных ориентаций личности под влиянием психотропных средств. - Доп. в ИНИОН АН СССР 10.01.91, № 40231. -12 с.

24. К вопросу о разделении ответственности и прав между центром и республиками // Тезисы международной научно-теоретической конференции " Проблемы развития федерации и высшей школы". - Харьков, 1991. - С. 33-34.



Полн. и автор. права принадлежат ИНИОНу АН СССР. Любое использование без разрешения ИНИОНА АН СССР запрещено.

Информационно-аналитический центр  
ИНИОН АН СССР

...иные вопросы философии и эстетики // Философия культуры // Философия культуры. - М., 1985. - С. 152-154.

14. К вопросу о роли философии в развитии культуры // Философия культуры // Философия культуры. - М., 1985. - С. 152-154.

15. К вопросу о роли философии в развитии культуры // Философия культуры // Философия культуры. - М., 1985. - С. 152-154.

16. О состоянии философии в современной культуре // Философия культуры // Философия культуры. - М., 1985. - С. 152-154.

17. Философия в современной культуре // Философия культуры // Философия культуры. - М., 1985. - С. 152-154.

18. К вопросу о функциях философии в современной культуре // Философия культуры // Философия культуры. - М., 1985. - С. 152-154.

19. Роль философии в формировании культуры // Философия культуры // Философия культуры. - М., 1985. - С. 152-154.

20. Место философии в культуре // Философия культуры // Философия культуры. - М., 1985. - С. 152-154.

21. К вопросу о роли философии в культуре // Философия культуры // Философия культуры. - М., 1985. - С. 152-154.

22. К вопросу о роли философии в культуре // Философия культуры // Философия культуры. - М., 1985. - С. 152-154.

Подп. к печ. 25.09.82 г. Формат 80x84/16. Бумага тип. Печать офсетная. Усл. печ. л. 2,0  
Уч.-изд. л. 2,0. Тираж 95 экз. Зак. № 3370 Бесплатно.

Харьковское межвузовское арендное полиграфическое предприятие.  
310093, Харьков, ул. Свердлова, 115.

468526

Ab 25.974

**AB 25.974**